

не релятивною природою дієслова, а реальною потребою конкретизувати ознаку, що становить основу порівняльної конструкції: *Коса, як бритва, рівно-рівно кладе покіс* (О. Десняк); *Неначе з подміїніці розкрились широко, як ніч* (М. Рильський); *В другій кімнаті метнулася Харитя до мисниці легесенько, мов кізка, стрибнула на лаву...* (М. Коцюбинський).

У такій розширеній основі порівняльної конструкції прислівникова семантика нерідко домінує в утворенні компаративної конструкції, змінюючи чи нівелюючи значення ядерного елемента (основного дієслова) основи.

Уточнення семантики ядерного дієслівного елемента основи порівняльної конструкції відбувається за:

– звучністю: *Голосно, наче перегукуючись, співали пісні* (Н. Рибак); *Тихо, мов легенький вітерець, зашаруділи голоси* (А. Хижняк);

– темпом протікання дії: *Цей бій прогрімів швидко, як весна* (В. Собко); *Всесвіт кружляє, мов птах, спроквола* (В. Стус);

– відношенням до предмета: *Бережно, мов білу пташину, передає панові гілочку з цвітом* (М. Стельмах); *Хима оглянула гроші, погладдила їх нестливо, наче кохану дитину...* (М. Коцюбинський);

– вдачею, темпераментом: *Настка вклонялась велично, немов княгиня* (Ю. Збанацький); *Лінив, як віл, посунув до книжки й Пихтір* (С. Васильченко);

– характером протікання дії: *Вечір той пролетів непомітно, немов уві сні* (Ю. Збанацький); *Старість підкралась несподівано, мов осінь* (М. Стельмах).

Отже, порівняльні конструкції з дієслівною основою досить активно використовуються в мові, реалізуючи акт порівняння двох предметів чи явищ навколишнього світу за подібністю виконаних дій. Уточнення дієслівної основи порівняльних конструкцій відбувається завдяки прислівникам, що виконують функцію семантичного конкретизатора і в поєднанні з дієсловом формують основу порівняльної конструкції.

Література

Голоюх Л.В. Порівняння як структурно-стилістичний компонент художнього тексту (на матеріалі сучасної української історичної прози): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01/ Інст. укр. мови АН України. – К., 1996. – 20 с.

Морозов П.А. Структура, семантика та функції порівнянь в художньому тексті (на матеріалі літ. тв. В. Шукшина): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02/ Одеський ун-т. – Одеса, 1993. – 16 с.

Л.В. Прокопчук, Л.А. Озеранська

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ПАРАМЕТРИ ВСТАВНИХ ОДИНИЦЬ У ТВОРАХ ЛІНИ КОСТЕНКО

Явище вставності, поширене в багатьох мовах світу, з більшою чи меншою активністю вживається в усіх стилях мови, в обох її формах – в усній і писемній. Під вставними словами, сполученнями і реченнями ми розуміємо такі форми, які вводяться в речення на семантико-комунікативному рівні для вираження ставлення до повідомленого з погляду його ймовірності чи неймовірності, способу оформлення думок, активізації співрозмовника тощо.

Вставні одиниці досить різноманітні за морфологічним вираженням і за будовою, але їх об'єднує суб'єктивно-модальне значення, яке вони виражають.

У творах Ліни Костенко вставні конструкції трапляються досить часто. Зокрема, з роману "Маруся Чурай" методом суцільної вибірки нами було вилучено близько 200 реченневих структур, які містять вставні елементи.

Спостереження над цими реченнями дозволяють виділити такі семантичні групи вставних одиниць (послідовність вказує на частотність їх уживання):

1. Слова і сполучення слів, речення, що виражають:

а) достовірність, впевнення, безсумнівність того, про що говориться в реченні чи в його окремій частині: *Аякже, смерть усе-таки це празник, який буває тільки раз в житті* [69]; *Чурай Маруся, що його любила, любила, справді, вірно і давно, тоді його із ревности убила, підсипавши отруту в вино* [8]; *Співуча я була, правда?* [126];

б) гаданість, недостовірність, непевність, наприклад: *То й мусили забрать свої застави, мабуть, не тільки з-під Полтави* [131]; *Це ж, певно, він у тій своїй ярузі на цілій степ залишився один* [106]; *Десь там, за монастирськими садами, напевно ж, є странноприймний дім* [107]; *Тут є, либонь, вибітні горорізьби* [97].

2. Вставні слова, сполучення слів і речення, що вказують на джерело повідомлення, наприклад: *Чужа душа – то, кажуть, темний ліс* [13]; *Давно колись, по всіх привратностях, як каже дяк, її вивели при лаврі, будиши привратником, один з чернігівських князів* [111]; *А зилля річ, ви знаєте, капризна – тут вони чари, тут воно й трутизна* [10]; *А тут, як бач, немає і вдови* [90];

3. Вставні конструкції, що підкреслюють ступінь звичайності висловленого: *У мене душа, було, вистави аж бринить* [46]; *Увечері, бувало, сидимо, - задумуюсь, затихну, засумую* [44]; *Буває, часом спитку від краси* [84].

4. Вставні конструкції, звернені до співрозмовника, щоб активізувати його увагу, наприклад: *Диви, дивись і нас не помічас, як той надгробок сивої печалі* [97]; *Це, бачиш, доля виткала для нас* [61].

5. Вставні одиниці, що означають порядок висловлень, їх зв'язок, підкреслення певних частин, висловків: *Між іншим, ви такі пощипані війною, і масте харчів так мало про запас, що коли раптом тут піднімете ви зброю, то місце цих подій не свідчить проти нас* [122].

6. Вставні елементи, що використовуються для вираження емоційних оцінок повідомлення – радістності, задоволення, прикрості, жалю, здивування, розчарування, обурення тощо, наприклад: *Хвалити бога, вирвався і втік* [109]; *Вона й від цього, вбивця, ти диви, відмовилась хитанням голови* [13]; *Любив же він Марусю, не дай боже!* [17].

7. Вставні слова, сполучення слів і речення, що показують ставлення розмовляючого до способу оформлення думок, висловлень, їх стилю й емоційного тону, забарвлення: *А власне, що ж, такі часи криваві* [26]; *Вчинили ви, сказати б, нестатечно* [12].

8. Вставні форми, що вказують на протиставлення даного повідомлення раніше висловленому: *А етім, і згодом він ще вїтував* [10].

Отже, в історичному романі "Маруся Чурай" Ліни Костенко трапляються усі відомі семантичні групи вставних конструкцій. Особливо поширені вставні одиниці, що виражають значення гаданості, недостовірності. Таких конструкцій з роману Ліни Костенко нами було вилучено близько 80. З них письменниця найчастіше послуговується формами **може, а може, мабуть**; рідше трапляються вставні слова **певно, здається, либонь, напевно**. А така форма, як, наприклад, **можливо б**, вжита письменницею лише раз.

Ми звернули увагу і на скорочену форму **мо'**, що частіше трапляється в діалектному мовленні. Автор використала її для того, щоб вказати на особливий емоційний стан мовця – передати його хвилювання. Це також, на нашу думку, слугує засобом індивідуалізації його мовлення.

Щодо вставних слів, сполучень і речень, що вказують на джерело повідомлення (їх виявлено нами понад 30), то найбільш уживаною є форма **кажуть**, декілька разів письменниця вживає форму **як кажуть**. Інші конструкції, що мають вказівку на джерело повідомлення, досить різноманітні: **думаю, гадаю, як на мене, як той казав, як каже дяк** та ін. Щодо семантики вони є неоднотипними. Досліджуваний матеріал дозволяє виокремити такі групи:

1) вставні одиниці, що вказують на мовця: **як каже дяк, як той казав; як сказано в пророка Даниїла**;

2) вставні одиниці, де мовцем є один з героїв твору, але немає на нього конкретної вказівки: **думаю, гадаю**;

3) мовець невідомий: **кажуть, як кажуть**.

Серед вставних одиниць, що мають значення вірогідності, достовірності (15), часто трапляються такі, як: **правда, справді, а справді**; є поодинокі випадки вживання інших типових для цього семантичного різновиду одиниць: **звісно, звичайно**. Проте письменниця вживає й оказіональні форми – такі, як **далебі, їй-бо, аякже**, що слугує одним із засобів типізації героя.

Було – найбільш уживана форма серед одиниць, що виражають ступінь звичайності висловленого, вона використана письменницею 11 разів. Лише раз у романі натрапляємо на форми **буває, бувало**.

Вставні одиниці, вжиті для активізації співрозмовників, використані письменницею значно рідше, як і одиниці, що виражають емоційну оцінку повідомлення. Перших нами нараховано одинадцять

конструкцій, других – десять. Щодо перших, то письменниця надає перевагу таким формам: **диви, бачте, гляди, знаєш**. Щодо других (що виражають емоційну оцінку повідомлення), то найчастіше трапляються конструкції типу **не дай боже, нівроку**; поодинокі випадки вживання таких форм, як **ти диви, хвалити бога, ти скажи, бодай йому лихе, бодай їх муха вбрикнула в колісці**.

Варто зауважити, що залежно від контексту одні і ті ж вставні одиниці можуть слугувати засобом вираження як позитивних, так і негативних емоцій. Наприклад, вставні сполучення слів *не дай бог* у реченні *“Не дай бог, може, в неї і сухоти”* [117] вказує на острах. Це ж сполучення слів у реченні *“Як по злобі козак уб є, не дай бог, козака, - живого з мертвим ув одному гробі”* [16] виражає застереження. А сполучення слів *не дай боже* у реченні *“Любив же він Марусю, не дай боже!”* [17] виражає захоплення, здивування силою почуття.

Досить вдало, хоча й в невеликій кількості (близько 10), використані письменницею вставні одиниці, що слугують для вираження порядку висловлень, їх зв'язку, підкреслення певних частин, висновків. Найбільш виразні з них такі форми: **крім того, між іншим, значить, виходить** та ін.

Приблизно таку ж кількість нами виявлено вставних одиниць, що виражають ставлення мовця до способу оформлення висловлень, їх стилю, тону й емоційного забарвлення. З них лише конструкції **сказати б, власне** повторюються двічі, інші вжиті письменницею тільки раз: **скажу вам, що там казати, та й те сказати** та ін.

Варто звернути увагу й на те, що письменниця майже не послуговується вставними одиницями для протиставлення повідомлення раніше висловленому. У романі нами зафіксована лише форма **а втім**.

Щодо морфологічної належності, то з-поміж вставних одиниць виділяємо такі групи:

а) дієслівні форми – **знаєш, гляди, бачте, віриш, диви, бачиш, скажімо**: Гроби все, бачиш, панські, алебастрові [96]. *А в неї ж, знаєш, не язик – жало* [57];

б) неозначено-особові форми дієслів – **кажуть, гадають**: *Кажуть, десь далеко за лиманом море є – одним лицем вода* [43];

в) безособові дієслівні форми – **здається, розуміється**: *Здається, небо й землю розхитають* [30];

г) інфінітиви – **знати, сказати**: *В розмові я, сказати б, то не дуже* [45].

Крім того, значна кількість модальних слів у романі „Маруся Чурай” прислівникового походження – **дійсно, звичайно, справді**: *Звичайно, вбивство* [10]; *Чурай Маруся, що його любила, любила, справді, вірно і давно, тоді його із ревнощів убила ...* [8]. Певну кількість модальних слів становлять ізольовані форми іменників з прийменниками чи без них, наприклад: **Красива я була, правда?** [125]. Таку ж незначну кількість становлять модальні слова прикметникового походження (3 одиниці): **власне, а власне**, наприклад: *Та й, власне, що ж, відомо вже давно: співає кожен, хто якої може* [53].

Отже, вставні одиниці у романі “Маруся Чурай” за особливостями будови й морфологічного вираження досить різноманітні. Для вираження основних відтінків суб’єктивно-модального значення Ліна Костенко використовує найчастіше модальні слова.

З’ясування особливостей функціонування вставних одиниць у романі Ліни Костенко “Маруся Чурай” дозволяє нам зробити висновок про те, що досліджувані одиниці досить яскраво ілюструють багатство і виразність можливості сучасної української літературної мови.

Література

- Дудик П.С. Просте ускладнене речення. – Вінниця, 2002. – 235 с.
Костенко Л. Маруся Чурай: Історичний роман у віршах. – К.: Дніпро, 1982. – 135 с.
Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. – Т.1-2. – М., 1958.
Слинько І.І. та ін. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 1994. – 670 с.
Шахматов А.А. Синтаксис русского языка. – Л.: Учпедгиз, 1941.